

ES. Njihov migracijski režim, ki ga uveljavljajo do tretjih držav, pa kaže na problematične in nerazvite medetnične odnose. Z vidika medetničnih in migracijskih procesov integracija zahodne in vzhodne Evrope ne bo hiter in enostaven proces.

SLAVKO SPLICHAL

Nova evropska komunikacijska in informacijska ureditev

(Izzivi na pragu 21. stoletja)

Znano je, da je ideja o novi *mednarodni* informacijski in komunikacijski ureditvi, ki so jo v sedemdesetih letih »lansirale« države v razvoju (zlasti neuvrščene države), v zgodnjih osemdesetih letih doživela popoln polom, ki ga najbolj očitno zaznamuje izstop ZDA in Velike Britanije iz Unesca zaradi njegovega intenzivnega vključevanja v promocijo idej nove ureditve. To ne pomeni, da se v tem času »mednarodna ureditev« komunikacij in informacij (tako kot v ekonomiji in politiki sploh) ne bi spreminjala in močno spremenila. Toda spreminjala se je prav v nasprotju z idejami o odpravljanju neenakosti ter vzpostavitvi »pravičnejše ureditve« v svetovnih razsežnostih, kot so si jo zamislili neuvrščeni, tako da je ideja o »pravičnejši ureditvi« dandanes še dlje od dejanskega stanja, kot je bila pred dvema desetletjema. Propad informacijske politike neuvrščeneh je zanimiv še zlasti zato, ker zaznamuje konec političnega voluntarizma, ki ga je neuvrščeno gibanje v boju proti svetovnemu imperializmu nasploh in posebej na področju informacij v veliki meri posrkalo iz držav socialističnega tabora. S tem nočemo reči, da je imperializem (tudi v obliki »elektronskega kolonializma« – McPhail) le prazna izmišljotina oziroma zgolj propagandno geslo, ki je bilo tem državam bolj potrebno zaradi vzdrževanja notranje (navidezne) kohezije kot pa zaradi prizadevanj za dejansko spremembo »mednarodne ureditve«. Pač pa tudi razslojevanje držav v razvoju na podlagi sodelovanja z razvitimi državami (npr. v ekonomsko uspešnejše in manj uspešne) tako kot zaton ideje o »novi ureditvi« oznanja konec »velikih ideologij« kot užitnega nadomestka za tegobe vsakdanjega življenja. V ta kontekst kajpak sodi tudi padec ideološkega berlinskega zidu v Evropi, ki ga je postavila politika, zrušila pa ekonomija. In – končno – to spet ne pomeni, da ekonomski in politični integracijski procesi univerzalno premagujejo procese diferenciacije. Na sodobne evropske integracijske težnje je treba gledati v okviru svetovnega »prestrukturiranja«, v katerem se vzpostavljajo nove diferenciacijske in integracijske osi. To velja tudi za informacijsko in komunikacijsko področje. In ob tem si lahko zastavimo vprašanje, ali je namesto mednarodne ali svetovne na obzorju nova *evropska* komunikacijska in informacijska ureditev.

Osemdeseta leta so iz ZDA in Japonske prinesla v Zahodno Evropo »komunikacijsko revolucijo«. Čeprav komunikacijska revolucija ni sama po sebi že politična in/ali socialna revolucija, ima to, kar se na informacijskem in komunikacijskem področju dogaja danes v Evropi, nedvomno pomembne tako tehnološke kot poli-

tične in ekonomske razsežnosti. Komunikacijska revolucija označuje specifične tehnologije in storitve, ki so z novimi tehnologijami povezane, predvsem pa odpravo ali preoblikovanje poprej trdno določenih meja med telekomunikacijami in računalništvom. V tehnološkem smislu imajo revolucionarno naravo inteligentne funkcije novih komunikacijskih storitev (telematični mediji) ter možnosti hitrega prenosa ogromnih količin informacij; te spremembe vse bolj zabrisujejo jasne meje med informacijskimi in komunikacijskimi tehnologijami. Govorimo torej lahko o tehnološki integraciji tradicionalno ločenih tehnologij, kar nima pomembnih posledic le za informacijski in komunikacijski sektor, ampak za celotno industrijo (in kajpak tudi storitev) in s tem celotno gospodarstvo in družbo.

Razvoj sodobnih informacijskih in komunikacijskih tehnologij je neizmerno povečal tehnične zmogljivosti za prenos informacij, tako da so praktično postale neomejene. Še v industrijski družbi so bile tehnične zmogljivosti za prenos informacij »redka dobrina«, kar je bil pomemben razlog pri utemeljevanju regulativne vloge države. Komunikacijska revolucija je tehnične omejitve odpravila, kar je spodbudilo podjetniški interes za komercialna vlaganja in seveda profite v novi industriji. Zasebna vlaganja so močno pospešila razvoj informacijskega sektorja po vsem razvitem svetu; razvoj te dejavnosti je postal »brzinomer« tehnološkega in ekonomskega razvoja.

Tehnološka integracija ima za sodobno (Zahodno) Evropo poseben pomen, ker je – čeprav ne v neposrednem smislu – tudi podlaga politične in ekonomske integracije, torej procesov, ki za ZDA in Japonsko – zibelki komunikacijske revolucije – pač niso pomenili »revolucije« glede na stopnjo notranje povezanosti in velikost notranjega trga pred vstopom v »informacijsko dobo«. Na prvi pogled se zdi protislovno, da tehnološka revolucija, ki izničuje tradicionalne tehnološke in prostorske meje in omejitve, spodbuja ustvarjanje novih meja. Komunikacijske tehnologije namreč radikalno zmanjšujejo vlogo nacionalnih in državnih meja; tudi največje zahodnoevropske države so v informacijski dobi ostale majhne po svojem produkcijskem in konsumpcijskem potencialu. Suverenost, utemeljena na nacionalni regulaciji ekonomskega in drugih sektorjev, je postala anahronizem tako za raziskovanje, razvoj in proizvodnjo novih tehnologij kot za njihovo distribucijo in uporabo. Vendar erozija meja ni linearen, univerzalen in neskončen proces; spremembe na lokalni ravni (npr. v Evropi zlasti zahodnem delu) nikakor ne implicirajo enakovrstnih sprememb na globalni ravni; spremembe na tehnološkem in ekonomskem področju ne konvergirajo samoumevno s spremembami na političnem področju. Ne gre samo za vprašanje kulturne identitete, ki se je z novimi komunikacijskimi in informacijskimi tehnologijami znašla na prepihu, Evropa pa v nevarnosti pred ameriško »Coca-Cola civilizacijo«. V enaki meri so v igro vključeni lokalni politični (in ideološki) dejavniki, ki s kombiniranjem regulacijskih in deregulacijskih mehanizmov poskušajo obvarovati svoja interesna področja in vzdrževati ideološko in volilno zaupanje.

Zahodnoevropske države so se v začetku osemdesetih let znašle pod vse močnejšimi (ekonomskimi, pa tudi političnimi) pritiski, da se odrečejo tradicionalni zaščitniški politiki v odnosu do telekomunikacij in da hkrati poiščejo nove možnosti za obvarovanje relativne avtonomnosti držav v novih okoliščinah. Politika nedvomno ni bila pripravljena na tehnološki »šok prihodnosti« in je – vsaj do določene mere – »podlegla« pritiskom tehnoloških, industrijskih in komercialnih interesnih skupin oz. njihovim zahtevam po državnih vlaganjih

v novo informacijsko in komunikacijsko infrastrukturo, zlasti kabelske distribucijske sisteme, ter po zmanjševanju omejitev zasebnemu kapitalu, za katerega so posamične veje informacijskega sektorja pomenile priložnost za učinkovito vlaganje.

Razvoj informacijske in komunikacijske tehnologije je bil izredno pomemben tudi z vojaškega vidika. Ne nazadnje so bile vojaške komunikacijske potrebe vedno eden poglavitnih razlogov »vmešavanja« države na področje telekomunikacij, hkrati pa so nove tehnologije vojski omogočale popolnejše opazovanje, nadzorovanje in navigacijo. Znamenita Reaganova »vojna zvezd« je v tem pogledu samo vrh ledene gore, ki pod gladino skriva vojaške zahteve po novih vlaganjih povezanosti po eni strani z vse večjo učinkovitostjo novih elektronskih orožij, po drugi strani pa z njihovo vse večjo ranljivostjo.

Nove komunikacijske in informacijske tehnologije so v začetku osemdesetih let povzročile tudi velike spremembe na mednarodnih finančnih trgih. Potrebe po hitri in zanesljivi informaciji so omogočile razvoj velikih mednarodnih finančnih konglomeratov, ki so postajali vse bolj »nasilni« tudi do Zahodne Evrope; hkrati je bilo povezovanje z njimi edina realna možnost za preživetje evropskih finančnih središč.

Zahodnoevropske države so se tako rekoč čez noč znašle pred razvojem novih trgov za telekomunikacijsko opremo, proizvodnjo in distribucijo programov, reklamo ter informacijske storitve. Za nacionalne industrije v Zahodni Evropi je bila to velika priložnost, hkrati pa huda preizkušnja, saj so ZDA in Japonska (npr. AT & T, IBM, Nippon Electric) imele pomembno časovno prednost v prizadevanjih za prevlado na svetovnih trgih.

Zahodna Evropa se je znašla v primežu med ekonomsko nujnostjo sodelovanja v svetovnih procesih in politično nevarnostjo deregulacije, hkrati pa še med nujnostjo evropskega sodelovanja (ki bi obvarovalo Evropo pred ameriškim in japonskim izzivom) ter nacionalnimi partikularizmi. Evropa je začela izgubljati nadzor in vpliv na razvoj strateško pomembnih tehnologij, saj so majhni nacionalni trgi pretirano obremenjevali raziskovanje in razvoj novih tehnologij s stroški, ki so bili izključna posledica fragmentacije. Poleg tega je bilo vlaganje v razvoj informacijskih in komunikacijskih tehnologij v Evropi ne le absolutno, ampak tudi relativno mnogo manjše kot v ZDA in tudi na Japonskem. Posledica tega je, da so informacijske in komunikacijske storitve v Evropi manj razvite, da imajo podjetja v Evropi manjše dohodke, Evropa nasploh pa zaostaja za ZDA in Japonsko na mednarodnih trgih. Posebno oviro so za razvoj predstavljale razlike med nacionalnimi zakonodajami (regulacijami). Ni presenetljivo, da so se zato velike evropske korporacije (npr. Siemens, Olivetti, Ericsson) v boju za kos svetovnega trga prej začele povezovati z ameriški in japonski korporacijami kot pa med seboj.

Lahko bi rekli, da je konvergenca tehnologij izsilila konvergenco nacionalnih tehnoloških in ekonomskih politik. Z nekaj časovne zamude sledi Zahodna Evropa uspešnemu modelu Združenih držav z odpravo tesne povezanosti med (javni) komunikacijskimi podjetji in državo. Ameriški razvoj in uspeh na mednarodnem trgu sta imela oziroma imata za Zahodno Evropo dvojno vlogo: kot »poosebljena« deregulacija, ki poudarja vlogo posameznika (posameznega podjetja), je ne le ekonomski, ampak tudi ideološki vzor za staro Evropo, v kateri je v osemdesetih letih začel prevladovati neoliberalizem in ob koncu desetletja segel tudi v njen boljševiški del ter napovedal pohod deregulacije tja do Urala in še čez. Čeprav se države ne odpovedujejo usmerjevalni in nadzorovalni vlogi, ima ta slejkoprej predvsem simbolični pomen; bolj kot omejevanju absolutne svobode ekonomskih

subjektov je pravzaprav namenjena samo-legitimizaciji. Vztrajanje pri nekdanjih omejitvah bi namreč vodilo bodisi v popolno neučinkovitost (regulacija bi imela za posledico delegitimizacijo države) bodisi v pretirano učinkovitost, kar bi pomenilo nekonkurenčnost evropskih podjetij na mednarodnih trgih. Ohlapnejša nova regulacija (»re-regulacija«) informacijskega in komunikacijskega področja, s katero se povezuje država in zasebni kapital, je torej (edino možna?) srednja pot.

Te spremembe so v Zahodni Evropi najbolj prizadele elektronske medije, ki so bili tradicionalno organizirani v javnem storitvenem sektorju oz. kot javnopravni zavodi, povezani z European Broadcasting Union. V nasprotju z ZDA so se namreč elektronski mediji v Evropi razvijali predvsem zunaj trga. Čeprav so bile med njimi razlike, pa jim je bilo vendarle skupno, da so se bili financirali pretežno z naročnino in/ali iz državnega proračuna, da je imela država pomembno nadzorno in/ali upravljalško vlogo in da so imeli nacionalni kulturni, politični in izobraževalni cilji za delovanje medijev mnogo večji pomen kot pa rekreativni in komercialni. V osemdesetih letih je taka koncepcija oz. regulacija elektronskih medijev prišla v krizo v vsej Zahodni Evropi.

Legitimnost modela javne radiotelevizije je bila utemeljena v »naravnem monopolu« – pomanjkanju oddajnih frekvenc in zato nujnem javnem nadzoru nad njihovo razdelitvijo. Razvoj alternativne in transnacionalne distribucije (komunikacijskih sateliti, kabelski sistemi, videokasete) je bistveno zmanjšal tehnične omejitve distribucije in s tem postavil pod vprašaj legitimnost modela javne radiotelevizije. Razvoj novih sistemov distribucije je hkrati močno povečal povpraševanje po programih. Ker je za (kakovostne) programe javnih radiotelevizij značilna visoka produkcijska cena, se je povpraševanje usmerilo predvsem k zasebnemu kapitalu in reklami kot glavnemu viru financiranja TV-programov. Tehnološki in ekonomski pritisk na deregulacijo se ujema s političnimi spremembami v Zahodni Evropi, ki bi jih na kratko lahko opredelili kot odmik od socialno-demokratske državne blaginje in državne intervencije. Pri tem tudi ne gre prezreti odmika od državne regulative ekonomske dejavnosti k evropski regulativi v okviru Evropske gospodarske skupnosti.

Ni sporno, da se je stara evropska informacijska in komunikacijska ureditev znašla v globoki krizi in da v mnogih državah bije zadnja ura javnim komunikacijskim institucijam. Tudi ni sporno, da so ogroditve nove ureditve, ki dejansko nastaja v Evropi, zasebne mreže. Bolj sporno pa je, kakšen razvoj lahko predvidimo do konca stoletja in kakšne bodo njegove politične in kulturne posledice. Če se je televizija tako kot poprej radio razvijala do osemdesetih let predvsem kot »nacionalni medij« (ne glede na to ali je bila regulirana s tržno konkurenco, npr. v ZDA, ali z državnim monopolom v Evropi), se zdaj razvija predvsem kot mednarodni (in lahko bi celo dejali: transnacionalni) medij. Ker smo že večkrat uporabili pojem konvergence, naj zdaj rečemo, da ni nikakršne naravne konvergence med ekonomskimi in tehnološkimi razvojnimi težnjami na eni strani ter političnimi, kulturnimi in – ne nazadnje – ideološkimi težnjami na drugi strani. Medtem ko so prve izrazito v prid internacionalizaciji komunikacij, saj prav internacionalizacija omogoča hitrejši in donosnejši razvoj, pa druge internacionalizacijo omejujejo. V Zahodni Evropi je gotovo osrednje vprašanje, koliko in kako lahko država omeji svobodo zasebnih postaj in sistemov. Prava omejitev je nedvomno v tem, da vse države ohranjajo sloj »privilegiranih uporabnikov frekvenc«, kot sta zlasti vojska in policija.

Razmerje med zasebnim in javnim sektorjem pa postaja vse bolj problematično. Zahodnoevropske države kot temelj (nove) ureditve postavljajo načelo plura-

lizma, ki mora veljati tako za javni kot zasebni sektor. Kako naj bi pluralizem političnih idej in informacij na komunikacijskem trgu dejansko zagotovili, zlasti v zasebnem sektorju, pa je vprašanje, ki še nima jasno izoblikovanega odgovora. Tako tudi ni jasna usoda javnih radiotelevizijskih institucij, čeprav se zdi, da bo njihova funkcija omejena na tiste »nacionalno pomembne« programe, ki bodo za komercialne, z reklamo financirane sisteme nezanimivi. Razvoj v Zahodni Evropi kaže, da je čas naklonjen izrazito pragmatičnim rešitvam, kjer gre pluralizem razumeti preprosto v smislu različnih oblik lastništva nad mediji in odprave vsedržavnih monopolov, ne da bi se sploh spuščali v vprašanje, koliko (če sploh) pluralistična je vsebina programov.

Panevropske pobude v Evropski gospodarski skupnosti gredo predvsem v smeri »evropske neodvisnosti« in spodbujanja programskega in tehničnega sodelovanja v EGS na komercialni podlagi. Evropsko povezovanje naj bi zagotovilo dovolj velik trg, komercializacija pa ekonomsko učinkovito nastopanje na trgu. Vendar pa mnoge študije kažejo, da taka usmeritev nikakor ni v prid »evropski neodvisnosti«, pač pa vse večjemu uvozu programov iz ZDA, lastninski pluralizem očitno ne zagotavlja programske pluralnosti.

Možnosti za satelitski in/ali kabelski prenos televizijske slike in sploh pretok informacij čez državne meje nedvomno zahtevajo »regulacijo« na evropski ravni, ki bo zajela tehnično in programsko razsežnost »panevropeizacije« in v European Broadcasting Union kot članice vključila tudi zasebne postaje. V Evropi je na voljo vse več TV-programov, medtem ko evropska produkcija programov stagnira. Na programski ravni zato tečejo razprave o evropskih in/ali nacionalnih programskih kvotah, ki naj bi veljale za vse TV-postaje v Evropi in zagotavljale ustrezen delež evropske (nacionalne) produkcije. Tu seveda ne gre samo za problem nacionalne identitete, ampak predvsem za odpravo evropskega primanjkljaja uvoza TV-programov iz ZDA, Japonske, Avstralije in Brazilije.

Vsi ti »ukrepi« gredo predvsem v smeri krepitve položaja nacionalnih (javnih in zasebnih) televizij ter njihovega medsebojnega sodelovanja. Poleg tega pa je v ospredju pozornosti tudi vprašanje »panevropske televizije« oz. televizijskih programov, ki so namenjeni evropski, ne pa posameznim nacionalnim publikam. Videti je, da za »panevropsko televizijo« govorijo tako politični in kulturni kot ekonomski razlogi, čeprav se prvi poskus z Evropo (1985) ni najbolje obnesel: prispevala naj bi k evropski politični integraciji, spodbujala izmenjavo in kroženje programov, predvsem pa izoblikovala dovolj velik konsumpcijski potencial 125 milijonov gospodinjstev oz. 350 milijonov gledalcev, kar je pogoj za donosnost specializiranih TV-programov.

Vsaj na prvi pogled presenetljivo se procesi deregulacije in komercializacije mnogo intenzivneje uveljavljajo v Vzhodni Evropi, kjer države s tem, da na stežaj odpirajo vrata zahodnoevropskemu (in transnacionalnemu) kapitalu, poskušajo nadomestiti, kar so zamudile v celotnem povojnem obdobju. Če zanemarimo Vzhodno Nemčijo kot izrazito specifičen primer, prednjači Madžarska s Springerjem in Murdochom tako rekoč z razprodajo nacionalnega komunikacijskega sistema. Poljska je pri tem previdnejša, Češkoslovaška še zaprta knjiga, Jugoslavija – kot vedno – polna idej, pa brez realnih programov. V celoti pa je položaj Vzhodne Evrope gotovo paradoksalen, saj se z odpovedjo ideološkemu ekskluzivizmu na eni strani odpoveduje tudi nacionalni kulturni identiteti pri oblikovanju komunikacijskih sistemov, po drugi strani pa prav nacional(istič)na vrenja vse usodneje zaznamujejo njeno prihod-

nost. Vzhodnoevropska deregulacija v odnosu do Zahodne Evrope dejansko krepi prav tiste težnje, ki jih poskuša Zahodna Evropa v odnosu do ZDA in Japonske omejiti.

Evropa je – vsaj na področju telekomunikacij in elektronskih medijev – sredi prehodnega obdobja, ko bi bila vsakršna napoved bistvenih potez »nove ureditve« silno tvegana. Rezultat bo predvsem odvisen od tega, ali bodo prevladali ekonomski in tehnološko razvojni interesi ali pa politični, ideološki, ne nazadnje tudi kulturni interesi »stare Evrope«. Kakorkoli zadevo obrnemo, bo cena nove ureditve visoka: politična ob prevladi ekonomskih interesov in ekonomska ob prevladi političnih interesov. In nobenega dvoma ni, da bo cena na Vzhodu bistvena višja kot na Zahodu. Ali bo »nova evropska informacijska in komunikacijska ureditev« to ceno tudi upravičila še s čim drugim kot z večjo učinkovitostjo domačega evropskega kapitala – npr. z raznovrstnejšo ponudbo, programskim pluralizmom, večjo dostopnostjo zlasti marginalnemu občinstvu, skratka z vsem tistim, kar bi skupaj označili za »demokratskejšo ureditev« – pa je vprašanje, na katero bo težko odgovoriti pred koncem tisočletja.